OBSERVAŢII CU PRIVIRE LA NOMENCLATURA POPULARĂ A PLANTELOR

Dr. Vasile Ioniţă

Nomenclatura populară a românilor cuprinde un impresionant număr de fitonime (nume de plante) [1]. Ea oglindeşte inepuizabila fantezie a poporului [2] şi nesecatele posibilităţi ale limbii româneşti în crearea unor noi cuvinte [3].

Fondului strămoşesc (prelatin şi latin), apoi celui adăugat ulterior formării poporului român şi a limbii sale (slav, maghiar, turanic etc.) sau împrumuturilor efectuate reciproc în contactele cu diferite etnii cu care au venit românii în contact de-a lungul veacurilor, li s-au adăugat, într-un continuu proces de creaţie lingvistică, o mulţime de alte şi alte numiri noi.

În raporturile sale cu mediul înconjurător, omul a fost obligat ca, odată cu descoperirea de „lucruri" noi, să dea nume acestora, „cuvinte" care poartă pecetea unor stări de conştiinţă etnosocială.

Fiecare nume de plantă ascunde o motivaţie, căci, chiar dacă ne vom întîlni cu destule denumiri rezultate ale unor „accidente ligvistice" (nici ele lipsite de anumite cauze), de regulă, un fitonim nu este o întîmplare. Am explicat cu alt prilej că între numele plantelor şi mediul în care cresc cu predilecţie, între fitonim şi proprietăţile multiple ale plantei (alimentare, curative, chimice cu aplicaţii în industria casnică) există de cele mai multe ori diverse legături [4]. Este adevărat că odată cu îndepărtarea omului de practicele străvechi, aceste nume devin obscure.

Cercetarea interdisciplinară şi pluridisciplinară a nomenclaturii etnobotanice (fitonim — morfologie, fitonim — etnoiatrie [5] fitonim — medicină populară etc.) ar face ca multe dintre aceste nume criptice, menţionate de regulă în dicţionare cu „etimologie necunoscută", să ni se

---

[1] Cf. Al. Borza, *Dicţionar etnobotanic cuprinzînd denumirile populare româneşti şi în alte limbi ale plantelor din România*, Bucureşti, 1968.

[2] Este vorba de categoria numelor de plante-metaforă, categorie care ocupă cea mai mare parte în totalul nomenclaturii populare.

[3] Capitol important pentru lingvistică, material extraordinar de bogat pentru a ilustra modalităţile de compunere şi derivare în limba română.

[4] V. Ioniţă, *Nume de locuri din Banat*, Timişoara, 1982, p. 144—146.

[5] Disciplină care are în vedere cunoaşterea şi explicarea unor forme de civilizaţie şi cultură prin datinile, obiceiurile, practicile şi uzanţele medicale populare (Vezi : R. Vulcănescu, *Dicţionar de etnologie*, Bucureşti, 1979, p. 112).

https://biblioteca-digitala.ro

dezvăluie, ceea ce ar avea urmări practice pentru lingvistică, pentru etimologie.

Socotim că următoarele cîteva exemple, chiar dacă nu vor fi îndestul de convingătoare, ele vor atrage totuși atenția asupra necesității studierii numelor de plante dintr-o mai largă perspectivă.

1. Studiul numelor de plante românești nu poate fi făcut cu rezultate bune decît comparativ cu numele aceloraşi plante din limbile altor popoare, mai ales ale celor cu care limba română a venit în contact și de la care a primit un aport lexical mai mic sau mai mare.

O plantă cu numele *clopoței*, dat unor specii foarte diverse, dar mai ales celor din specia *Campanula* , se va numi în germ. *Glockenblume*, magh. *harangvirág*, rus. *kolokolčik* etc. Forma florii respective a provocat numirea, independent în fiecare limbă, și nu este cazul să pornim doar de la ideea unei monogeneze și a unor împrumuturi (traduceri) dintr-o limbă în alta, deși nu în toate cazurile putem admite creații metaforice independente [7].

Numele românesc *bătrîniș* (Erigeron canadensis) nu este greu de explicat din punct de vedere lingvistic, căci derivatul este evident: *bătrîn* + suf. *-iș*, folosit adesea cu valoare colectivă, ca în *buruieniș*, *frunziș* etc. Ce semnificație are însă tema? Comparația cu numele german al plantei, *Dürrkrautwurz*, „plantă cu rădăcina uscată" explică „motivația" numelor, fără să putem afirma care nume a influențat pe celălalt [8].

2. „Comportamentul" plantelor față de factorii multipli ai mediului, sau mai bine zis din cauza acestor factori (sol, umiditate, lumină etc.) stă la baza a numeroase nume. *Floarea-soarelui, zorelele* își trădează numele datorat binecunoscutului fenomen de heliotropism pozitiv, *floarea-soarelui* de pildă îndreptîndu-și „fața" spre soare, fenomen observat de popor în cazul și al altor plante. Fantezia și mijloacele lingvistice bogate ale graiurilor au dat posibilitatea să li se spună și cu alte cuvinte unor plante cu un astfel de comportament: fiind vorba de heliotropism negativ, Cerinthe glabra și C. minor au fost numite în unele locuri *somnoroasă*, iar în altele *pidosnic*, nume mai puțin clar pentru toată lumea, alcătuit din *pe* + *dos* + suf. *-ic*, un cuvînt popular, un atribut acordat oamenilor cu comportări ciudate, bizare sinonim cu *excentric*, *sucit* etc. De altfel, în unele zone planta respectivă se numește *dosnică* sau *dosornică*. *Vioreaua-de-noapte* se mai numește și *nopticoasă* sau *noptiță* etc. De aceea ni se pare că prudența etimologilor este excesivă în cazul plantei *noreă*, cu pluralul *nolele* (Mirabilis jalapa), atunci cînd etichetează cuvîntul cu „etimologia necunoscută", netrimițîndu-l la *nor*, mai ales că aceeași plantă se numește în alte locuri: *frumoasa-de-noapte, frumoasa-nopții, noptiță, zorele-de-noapte* [9], denumiri care au, fără îndoială, în vedere heliotropismul negativ de care aminteam.

---

[6] Al. Borza, *op. cit.*, indicele.

[7] O discuție în acest sens a provocat-o numele florii *toporaș* (v. Iorgu Iordan, în *LR*, XXIX, 1980, nr. 2, p. 161; Idem, în *LR*, XXX, 1981, nr. 3, p. 287; Șt. Semčinskij, în *LR*, XXX, 1981, nr. 3, p. 281—285).

[8] Ca românii, cei aflați în spațiul limbii românești, să fi alcătuit un derivat *bătrîniș* plecînd de la germ. *Altmann Kraut*, nu se poate admite, decît în cazul că aceștia ar fi fost bilingvi. Mai probabil este ca împrumutul, traducerea, calcul etc. să se fi făcut invers: elementul etnic minoritar traduce după modelul din limba elementului etnic majoritar.

[9] Cf. Al. Borza, *op. cit.*, p. 111—112.

https://biblioteca-digitala.ro

3. Ne putem și înșela, cum vom vedea, căci în anumite cazuri, *somnoroasă* pornește nu de la comportament, ci de la utilizarea plantei ca somnifer. Iată ce aflăm dintr-o lucrare cu caracter enciclopedic despre plantele numite *adormite, adormițele* : „cu florile uscate se afumau copiii care nu puteau dormi noaptea“ [10], sau despre *somnoroasă* : „cu tulpinile florifere se făceau scăldători copiilor ca să doarmă“ [11] etc., așa încît, chiar dacă din punct de vedere lingvistic, explicația dată plantei „diminutiv în *-el* din participiul *adormit*“ (DA, s.v. *adormițele)* este corectă, motivația numelui, „dat acestei plante pentru că florile ei se închid la apusul soarelui, ca și cînd ar „dormi“ nu mai este potrivită *(ibidem)*.

4. Fără complicații semantice, în sensul că nu ne găsim în fața unui termen obscur, *smîntînică* (Galium verum), un diminutiv al cuvîntului *smîntînă,* l-am putea totuși suspecta că este un nume dat la întîmplare, dacă nu am ști că planta este utilizată pentru închegarea laptelui, motiv pentru care mai este numită și *închegătoare.* Această precizare ne ajută să înțelegem de ce pe seama plantei s-a născut credința că „aduce noroc la vite, belșug în casă și viață lungă“ [12], căci, românii păstori prin excelență, identificau belșugul cu productivitatea vitelor și extindeau acțiunea benefică a plantei asupra *vieții.* Dacă vom mai adăuga că planta în discuție este cunoscută și sub numele, mai larg răspîndit, de *sînzîiene* sau *drăgaică,* am putea lărgi domeniul studiului numelui plantei din cel al lingvisticii în cel al etnoiatriei, așa cum admiteam la început [13].

5. Din numeroasele sensuri ale cuvîntului *a (se) prăvăli,* cu referire la obiecte(stîncă, arbore, apă etc.), dar și la om și animale, să reținem înțelesul general de „a cădea cu violență ; a se prăbuși ; a se nimici (în urma unei forțe sau acțiuni violente)“ D.L.R., VIII $_4$, 1233—1234). Acțiunea sau forța pot fi cauzate de un factor material, concret, clar, dar și de unul abstract, obscur, căci omul se poate prăvăli în luptă, izbit de dușman, dar și de boală, iar bolile erau, cum se știe, atribuite în anumite vremuri, unor forțe obscure.

Pe de altă parte, sensul unor compuși sau derivați ai cuvîntului, ca *prăvălire,* este ceva mai îndepărtat de cel al temei, însemnînd „năvală“. Un alt cuvînt, înrudit, de asemenea, cu *a prăvăli,* un postverbal *prăval,* are un sens entopic : „coasă ; țărm ; povîrniș ; pantă“, iar în nord-vestul Munteniei, în forma *prăvală,* înțelesul „nenorocire ; necaz“.

Unei „întîmplări neplăcute, nenorocite, groaznice (survenită pe neașteptate)“ i se mai spune și *năprasnă* (DLR, VII, 104). Din cuvîntul respectiv s-a născut adjectivul *năprasnic,* cu multiple sensuri, din care ne oprim la cel de „năvalnic“, dar *năprasnic* sau *năprasnică,* precum și *năvalnic,* sînt și nume ale unei plante.

Am ajuns la aceste cuvinte, plecînd de la verbul *a (se) prăvăli,* nu întîmplător, ci cu intenția de a găsi explicații etimologice unor cuvinte

---

[10] Cf. V. Butură, *Enciclopedie de etnobotanică românească,* București, 1979, p. 86.

[11] Idem, *ibidem,* p. 219.

[12] Al. Borza, *op. cit.,* p. 75.

[13] „Domeniul“ se bucură de un mare interes, ceea ce explică folosirea a numeroase plante în „farmecele de dragoste“, după cum reiese din fitonimele : *dragoste, dragostea-fetei, iubiț, drăgostiță* etc. (cf. Al. Borza, *op. cit.,* indicele). Există plante și cu efecte contrarii, ca de pildă *buruiana-de-urît* care, „numai să porți planta, că te și urăște lumea“ (V. Butură, *op. cit.,* p. 54).

https://biblioteca-digitala.ro

glosate în principalul dicționar al limbii române (DA continuat de DLR) cu „etimologie necunoscută".

Napraval se numește prin Bucovina o plantă mică „nedefinită mai de aproape care crește prin pîrloage și fînețe și care se folosește în medicina populară împotriva unei boli a păsărilor de curte" (DLR, VII, 18). În aceeași arie geografică, *năprăvală* este numele unei boli de vite care se manifestă prin frisoane (DLR, VII, 106), dar și „vreme rea, cu furtună, vijelie", precum și „om năprasnic" (ibidem). DLR rezolvă etimologia acestor două cuvinte trimițînd pe *napraval* la *năprăvală* și comparîndu-le pe amîndouă cu *a prăvăli*. Înrudirea lor este evidentă, căci trebuie să luăm în considerație că *na-* sau *nă-* din componența cuvintelor, a acestora și a altora, sînt variante ale lui „nu", cu care se alcătuiesc antonime uneori, dar, alteori, particula poate să fie etimologică, cu aceeași valoare însă. *Năprăvală*, dacă nu este un derivat independent din *a prăvăli* (> *prăval* sau *prăvală*), a fost alcătuit după modelul lui *năprasnă*, *năprasnic*, sau al altor cuvinte, ca de exemplu, *năspust* „calamitate", dar și „duh rău, demon, necuratul" [14] (DLR, VII, 107).

Nopravolă, comunicat lui Hasdeu din Buhalnița — Piatra-Neamț, cu sensul vag „ierburi", este fie o eroare grafică a aceluiași cuvînt *năprăvală*, fie o variantă fonetică a cuvîntului respectiv. *Năprăvală* cu sensul de „om năprasnic" (Bucovina), amintit mai înainte, l-am auzit eu însumi în zona Fălticenilor, acum 40 de ani, în expresia „*Ho, napravaie* (deci o altă formă, ușor modificată) ! Ce te repezi așa ?", adresată unuia care dă busna, pe neașteptate.

Așadar, ideea de „a da năvală ; a lovi pe neasteptate", atunci cînd era vorba de boli numite adesea cu un cuvînt general *deochi*, poate fi exprimată prin *a năvăli*, *a năpusti*, *a prăvăli*, *a năprăti*, *a năprăsnici* etc., cuvinte devenite nume ale unor boli și, respectiv, al plantelor presupuse a fi vindecătoare ale bolilor omonime, dar prezente și în terminologia descîntecelor care însoțeau tratamentele cu plante benefice. Așadar, studiul numelor de plante se cuvine a fi făcut împreună cu cel al demonologiei populare, a etnoiatriei în general.

A năvrăpi „a năvăli ; a se năpusti" este explicat din v. slv. *navrapiti)* (DLR, VII, 148), dar *năvrăpei* „numele unei plante nedefinite îndeaproape, probabil năvalnic" (ibidem) e glosat „fără etimologie", deși înrudirea celor două cuvinte, în sensul că numele plantei este un postverbal al lui *a năvrăpi*, ca *năpust* din *a năpusti*, este videntă.

6. Faptul că *năvalnicul* este folosit în practica descîntecului, farmecelor [15], pentru a alina dorul celui „lovit" de dragoste, sau invers, pentru a trezi interesul, dragostea cuiva pentru cel cui i se fac farmecele, explică întrucîtva numele *sînzienelor*, adică de fapt, numele celălalt al plantei, *drăgaică*, provenit din bulgară, dar a cărei temă etimologică (slv.

---

[14] Paralelismul *fitonimie-demonologie* poate fi ilustrat și cu alte cîteva exemple : *ielele*, *vîntoasele*, *dînsele*, *potca*, *vîlvele*, *samca*, *zmeoaica*, *milostivele* etc. sînt, în același timp, și nume ale unor plante. Această relație va constitui un capitol separat al studiului nostru.

[15] Noțiunile *(descîntec, farmec, vrajă)* „sînt cît se poate de neclare în mintea oamenilor, datorită ezoterismului ce stă la baza practicilor acestor agenți" (A. Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea : răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, 1976, p. 7).

https://biblioteca-digitala.ro

drag-) este aceeași din termenul *dragoste,* mai ales că în alte părți *drăgaica* se numește și *năvalnicul-al-mare* [16].

Este cunoscută credința poporului că sînt oameni „înzestrați" cu priviri rău-făcătoare, care este destul să se uite la cineva (om sau vită) ca ființa căzută sub aceste priviri să se îmbolnăvească subit de boala numită vag *deochi.*

Cînd privirile sînt însoțite de dorință, de poftă etc., cînd cel care privește, *rîvnește, rîmnește* etc., deochiul este mai puternic. Din această interpretare s-a născut și un alt sens al lui *a rîvni* „a fermeca, a vrăji", cu derivații *rîvnitor* „persoană care face farmece" și *rîmnitoreasică* „vrăjitoare" ; cf. „Cine a rîmnit (la cutare) / A plesnit" [17]. *Deochiul* se aruncă „peste munte" [18]. De aici întrebarea : unde se aflau românii, cine era dincolo de munte ?

Pornind de la aceste interferențe dintre descîntec, boală etc., numele atîtor plante, ca *rîhnă* (Stelaria graminea) ; cf. *rîhnoi* (în descîntec) și *rîvnă* „boală", numele *rîhnă* al *rocoțelei* este limpede.

Aceste cîteva observații sînt doar sumare sugestii cu privire la studiul etnobotanicii, respectiv la relațiile reciproce stabilite de-a lungul vremii între o comunitate etnică și mediul vegetal. Sugerăm prin ele deasemenea necesitatea abordării cercetării numelor de plante dintr-o perspectivă pluridisciplinară, cu bune rezultate pentru toate disciplinele implicate în studiul nomenclaturii populare a plantelor, dar mai ales pentru lingvistică.

---

[16] *Năvalnic* există și ca personaj folcloric, echivalent cu binecunoscutul *Zburător,* căci despre acesta legenda spune că a fost un flăcău „căzut din cer de frumos", iar „fetele cum îl vedeau se prăpădeau după el" (cf. V. Butură, *op. cit.,* p. 166) ; cf. numele de plante : *zburătoare, zburător* etc. (cînd numele nu pleacă de la „comportamentul" plantei, sămînței acesteia).

[17] Cf. G. Tocilescu, *Materialuri folcloristice,* București, 1901, p. 545.

[18] Idem, *ibidem,* p. 553.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro